

Posudek pro potřeby habilitačního řízení: Univerzita Pavla Jozefa Šafarika v Košicích

Ján Golian. Analýza príčin úmrtí obyvateľstva v druhej polovici 19. storočia s osobitným ohľadom na nákazlivé choroby

Autorka: Prof. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D., Filozofická fakulta – Ostravská univerzita

Předložená habilitační práce je výsledkem dlouhodobého vědeckého zájmu autora o problematiku historické demografie, což přesvědčivě dokládá jeho dosavadní publikační činnost. Přestože autor v posledních pěti letech publikoval v tomto oboru řadu studií v tuzemsku i zahraničí, k habilitačnímu řízení nepředkládá jejich soubor s komentářem, nýbrž ucelenou vědeckou syntézu. Zvolený koncepční přístup mu umožnil na příkladu konkrétní farnosti (Detva) a ve vymezeném časovém horizontu dospět k vysoce relevantním poznatkům v rámci historických věd.

Ačkoliv se práce na první pohled profiluje jako standardní historicko-demografická sonda, její skutečný přínos spočívá v překročení tradičních oborových hranic, zejména v detailní analýze příčin úmrtí na infekční choroby. Volba výzkumné otázky je plně legitimní a aktuální: druhá polovina 19. století představovala éru epidemií a pandemií, s nimiž se tehdejší populace bez moderní medicíny potýkala jen s velkými obtížemi.

Autor v této rovině volí interdisciplinární strategii, kdy metodologii historické demografie organicky doplňuje o perspektivy dějin veřejného zdravotnictví a postupy historické antropologie. Tato metodologická symbióza se ukázala jako mimořádně nosná a lze konstatovat, že v kontextu slovenské historiografie představuje vysoce inovativní a obohacující přístup k tématu.

Z úvodního pojednání je evidentní excelentní orientace Jána Goliana v zahraniční historiografii. Bylo by možné rozsáhlý výběr prací rozšířit např. o práci Jörg Vögele et al. *Epidemics and Pandemics in Historical Perspective*. 2016. Vögele se dlouhodobě zaměřuje na demografické aspekty urbanizace a hygienické transformace. Jeho práce by pomohla lépe teoreticky ukotvit přechod od „krizové úmrtnosti“ k modernímu epidemiologickému režimu. Objektivně je zhodnocen stav výzkumu ve slovenské historiografii, ze kterého jsou zřejmé četné tzv. knowledge gap oproti západoevropskému poznání dopadu epidemií na úmrtnost obyvatelstva v druhé polovině 19. století.

Pozornost je věnována analýze pramenné základny, zejména církevním matrikám a moderním sčítáním lidu, a to v kontextu jejich regionálních specifik. Autor se nevyhýbá ani metodologickým úskalím spojeným s interpretací těchto zdrojů. Stěžejní část tvoří aplikace klasifikace historických příčin úmrtí (projekty SHiP a COST The Great Leap). I přes limity této metody a neutichající odbornou debatu ji autor využívá fundovaně a doplňuje ji o vlastní kritický komentář. Je diskutabilním tvrzení na s. 45, že uskutečněná analýza přináší obraz o příčinách úmrtí venkovského obyvatelstva žijícího na území dnešního Slovenska v druhé polovině 19. století, neboť z geografického hlediska zkoumaná farnost nepostihuje ani odlišné klimatické podmínky v jednotlivých částech země ani regionální specifika materiální kultury v bydlení. S postuláty otevřené vědy jsou popsány jednotlivé kroky vedoucí k vytvoření databáze.

V druhé kapitole je představena stručná historie detvanské farnosti a její populace skrze standardní klasifikace jako sociální složení, populační vývoj a k němu vázící se klasifikace podle věku a pohlaví. Text je doplněn výřezem katastrální mapy, ze které je postižitelná sídelní struktura zkoumané farnosti. Přesto je na tomto místě vhodné uvést, že by rozšíření popisu o kulturně historickou pasáž přibližující čtenáři více do hloubky typologii bydlení v městečku a v přilehlých osadách bylo více než vhodné. Standardy bydlení v prevenci a profylaxi infekčních

nemocí sehrávaly v době demografického přechodu též svou roli. Absentuje též stovebnětechnický popis studní a vodních děl, tak jako nakládání s odpady, a to včetně vývoje v budování této „sanitární“ infrastruktury. Obdobné postrádám pro charakteristiku dostupnosti sítě veřejného zdravotnictví ve farnosti.

Třetí kapitola přináší relevantní analýzu mortality ve zkoumané farnosti v letech 1861–1885. Předložené výstupy jsou podloženy časově náročnou a metodicky korektní excerpcí dat z matrik zemřelých. Autor realizoval komparaci hrubých měr úmrtnosti, kterou následně interpretuje v širším kontextu probíhajících modernizačních procesů. Konstrukce grafických výstupů (zejména specifické míry úmrtnosti podle věku) prokazuje autorovu vysokou úroveň metodologické erudice v oboru historické demografie. Zjištěné hodnoty nadprůměrně vysoké novorozenecké, kojenecké a dětské úmrtnosti jsou v souladu s poznatky západoevropské historiografie, přesto představují signifikantní přínos k celkovému pochopení demografického vývoje daného regionu.

Čtvrtá kapitola představuje kategorizaci příčin úmrtí. Autor vysvětluje specifika vyplývající z kategorizace z perspektivy historického výzkumu pro období, kdy matriční zápis nekorespondoval s mezinárodní klasifikací nemocí. Přínosné antropologické postřehy uvádí na základě znalosti pramenné báze a mentalit. Erudovaně interpretuje např. kategorii zápisu úmrtí na sešlost věkem. Do interpretací zahrnuje též genderové stereotypy zkoumaného období, jako např. na s. 107 o dožívání se vyššího věku muži. Co se pojednání o úmrtí na horečku týká, na s. 111 v dílčím závěru postrádám akcent na možnost virové či bakteriální nákazy na místo konstatování o sezónní nemoci. Obdobné má platnost pro dílčí závěry na s. 113. Je diskutabilní, do jaké míry je důležité uvádět konkrétní jména a příjmení zemřelých na vybranou kategorii nemocí. Na jednu stranu text není užitím této metody anonymním a přibližuje čtenáři obyčejné aktéry, na druhou stranu, jaký je přínos personifikovaných dat pro výzkum příčin úmrtnosti? Není uskutečněna komplexní rekonstrukce příčin úmrtí rodin/domácností. Na s. 132 autor vychází z teze o infanticidě a v uvedeném kontextu se jeví relevantní. Na s. 133 v kontextu příčin úmrtí v důsledku nehody je uvedeno, že se ojediněle uváděly v regionálním tisku. Pro české země druhé poloviny 19. století vycházely v regionálním tisku periodické rubriky se statistikou zemřelých, a to nejen v čase epidemií. Pro zkoumaný region dané nemá platnost? Noviny mohly být přínosným pramenem pro interpretaci příčin úmrtí v kategorii sebevraždy a vraždy. Na venkovský charakter zkoumaného regionu se mi 50 případů (s. 138) jeví poměrně vysoký. Interpretace uvedených případů z tisku by byla zajisté přínosnou kulturněhistorickou sondou do vzorů chování a jednání obyvatelstva detvanské farnosti. V této pasáži nebyly interdisciplinárně překročeny metody a přístupy historické demografie. S. 155 není popsáno, jak se dospělo při zpracování matričního zápisu k příčině úmrtí na duševní nemoc, a to zejména u dětí, neboť i při současné diagnostice příčin duševních nemocí se jedná o komplexní a složitou oblast v medicíně. Do sféry historické antropologie spadají kvalitní sondy o příčinách úmrtí v etnické minoritní skupině, v kategorii nemanželských dětí a sociálně slabých osob.

Pátá kapitola představuje stěžejní přínos k poznání dopadu infekčních nákaz na úmrtnost obyvatelstva zkoumané farnosti. Kapitola je členěna na podkapitoly podle jednotlivých infekčních nemocí. Stručný kompilativní popis původu a geneze nemocí uvádí autorovy analýzy. Autor zde prokazuje hlubokou znalost problematiky a interpretační schopnosti. V interpretaci bylo možné opustit teze o vyšším či nižším podílu zemřelých podle pohlaví, jelikož u některých nemocí se jednalo o počty typické spíše pro mikrosondy. Zejména pokud se jednalo o poměr např. 52 k 48 %. Ačkoliv kapitolu hodnotím jako velmi kvalitní, pro hlubší konceptualizaci a lepší čtenářskou srozumitelnost by bylo žádoucí do úvodních pasáží práce zařadit pojednání o bytových a hygienických podmínkách.

V rámci ústní rozpravy prosím uchazeče o zodpovězení následujících dotazů:

1. **K medikaci během epidemie cholery:** V souvislosti s pasáží na s. 228, která pojednává o epidemii v letech 1872–1873, uveďte, jaká konkrétní léčiva či léčebné postupy byly v daném období nemocným dobovou praxí předepisovány?
2. **K pramenné kritice mentality:** Do jaké míry a na základě jakých konkrétních pramenů lze potvrdit v práci uvedenou tezi o mentalitě venkovského obyvatelstva ve vztahu k choleře (s. 228)?

Veškeré poznatky získané z pramenné báze jsou vedle interpretační analýzy zpracovány také graficky.

Závěr: Předložená habilitační práce představuje původní badatelské dílo, které svými metodologickými i interpretačními postupy plně koresponduje s aktuálními standardy domácí i zahraniční historiografie. Práce splňuje veškerá kritéria kladená na základní výzkum. Dr. Golian se při jejím koncipování úspěšně vypořádal s metodologickými specifiky historické demografie. Výsledky jeho výzkumu zásadně prohlubují poznání příčin úmrtnosti ve sledovaném regionu a díky zvolené metodě nabízejí vysoký komparativní potenciál v širším evropském kontextu.

Práce splňuje požadavky kladené na habilitační práci a lze ji bez výhrad doporučit k habilitačnímu řízení.

V Ostravě 2. 2. 2026

Prof. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D.

